

מין השופר וצורתו היבטים הלכתיים ורעיוניים

פתיחה

המצווה המייחדת את ראש השנה ומבדילה בינו לבין שאר המועדים היא מצוות התקיעה בשופר. במאמר זה אדון בהגדרת השופר הכשר לראש השנה, בהתבסס על שלוש שיטות מרכזיות בראשונים: שיטת הרמב"ן, שיטת התוספות ושיטת הרמב"ם. בחלקו הראשון של המאמר אנתח את מקורותיה ההלכתיים של כל שיטה, ובחלק השני, אדון במשמעות הרעיונית של כל שיטה, ובהשפעתה על האופן שבו יש לתפוש את ראש השנה.

א. ההיבט ההלכתי

1. המתח בסוגיות ובראשונים

במסכת ראש השנה ישנו מתח באשר לסוג השופר שיש לתקוע בו. המתח נובע מסתירה בין שלוש הסוגיות הבאות:

א. המקור המרחיב ביותר הוא במשנה ב' בפרק השלישי במסכת¹:

כל השופרות כשרין חוץ משל פרה מפני שהוא קרן. אמר רבי יוסי והלא כל השופרות נקראו קרן שנאמר במשוך בקרן היובל.

ממשנה זו עולה כי באופן עקרוני "כל השופרות כשרין", למעט ויכוח נקודתי לעניין שופר של פרה.

ב. לעומת זאת, מהמשניות הבאות (ג-ה) עולה רושם שונה:

שופר של ראש השנה של יעל פשוט... בתעניות בשל זכרים כפופין... שוה היובל לראש השנה לתקיעה ולברכות. רבי יהודה אומר בראש השנה תוקעין בשל זכרים וביובלות בשל יעלים.

¹ הפניה סתמית במאמר זה מתייחסת למסכת ראש השנה.

ניתן לראות כי ישנם תנאים המעדיפים שופרות מסוג מסוים, בין אם מדובר בשופר פשוט ובין אם בכפוף,² ובכך לכאורה מצמצמים את קביעתה של משנה ב'. כך עולה גם מדברי הגמרא, המביאה את פסיקת ר' לוי:

אמר רבי לוי: מצוה של ראש השנה ושל יום הכפורים³ בכפופין ושל כל השנה בפשוטין (כו:).

ג. הגמרא בפרק הראשון מביאה דברי אגדה המצמצמים עוד יותר את היקף השופרות הראויים לתקיעה:

אמר רבי אבהו: למה תוקעין בשופר של איל? אמר הקדוש ברוך הוא: תקעו לפני בשופר של איל, כדי שאזכור לכם עקידת יצחק בן אברהם, ומעלה אני עליכם כאילו עקדתם עצמכם לפני (טז:).

ובקיצור נמרץ:

1. כל שופר (משנה ב).
 2. רק שופר כפוף (משניות ג-ה).
 3. רק שופר של איל (גמרא, טז:).
- אם כן, קשה להכריע באופן ברור מהו השופר הכשר לתקיעה. הראשונים הוטרדו ממתח זה,⁴ ובהתאם לשלושת המקורות, נחלקו לשלושה מחנות בפסיקת ההלכה:
- א. עמדת הרמב"ן בדרשתו ובחידושו (כו:): היא שכל השופרות כשרים מעיקר הדין.
 - ב. עמדת התוספות (כו:): היא שרק שופר כפוף כשר לתקיעה.
 - ג. עמדת הרמב"ם (שופר א', א) היא שניתן לתקוע רק "בקרן הכבשים הכפוף", דהיינו שופר האיל.
- כעת, אבחן באופן מעמיק יותר את מקורותיה של כל שיטה.

² אמנם, המינוח במשנה אינו נוגע רק לצורת השופר (כפוף או פשוט), אלא גם למינוח (זכרים או יעל); אולם, הנימוקים שנותנת הגמרא לכל תנא מתייחסים רק למרכיב של צורת השופר. מכך עולה כי עיקר המחלוקת בין התנאים נוגעת לצורתו של השופר, ואילו הזכרת מינם של בעלי החיים אינה מהותית. נשוב לנקודה זו בהמשך דברינו.

³ לשם הבהרה, המונחים 'של יום הכפורים' ו'של יובל' הנזכרים בדברי רבי לוי ובדברי המשנה מתייחסים ליום הכיפורים שבשנת היובל, שגם בו יש מצווה לתקוע בשופר.

⁴ ראו לדוגמה, בדרשת הרמב"ן, החל מד"ה מ"מ שנינו.

2. שיטת הרמב"ן: כל השופרות כשרים

הרמב"ן (כו.) פוסק להלכה כסתם המשנה הראשונה. כלומר, ברמה העקרונית כל השופרות כשרים. כדי להסביר את המשניות בהמשך הפרק הוא אומר שאין בהן מחלוקת על כשרות השופר, שהרי "לא חלקו על משנה ראשונה שאמרה כל השופרות כשרין", אלא רק על קיום המצווה מלכתחילה: מסיבות שונות, יש להעדיף שופר מסוים לכל סוג של תקיעה מלכתחילה. בדרשתו לראש השנה, הרמב"ן מסכם את הדברים כך:

נמצא עכשיו שלש מדות בשופר: כל השופרות כשרין בדיעבד בין פשוטין בין כפופין, חוץ משל פרה שהוא קרן. ולכתחילה מצוה בכפופין... ומצוה מן המובחר בשל איל, והוא מן הכפופין, לזכרון העקידה.

ניתן לחזק את הבנת הרמב"ן הן ממבנה המשניות הנדונות והן מניסוחן:⁵

א. מבחינה מבנית, נראה ששתי המחלוקות המובאות במשנה אינן קשורות זו לזו, כאשר אין מי שחולק על הקביעה הראשונית שכל השופרות כשרים.

ב. מבחינה מיוחית, ניתן ללמוד כרמב"ן מכך שבמשנה השנייה אין שימוש במונחים 'כשר' ו'פסול', אלא רק דיון בשאלה המעשית במה תוקעים בפועל בבית המקדש.

ג. מעבר לכך, הניסוח של דברי רבי לוי, "מצווה בכפופים", מראה שמעיקר הדין ניתן להסתפק גם בפשוטים.⁶

אכן, כנראה מסיבות אלו, דעת הרמב"ן מקובלת על ראשונים רבים, ובהם גם אלו שאינם מניחים על בית מדרשו הספרדי,⁷ ונפסקה להלכה בשו"ע (או"ח תקפ"ו, ב).

מהו שופר?

הקביעה העקרונית ש'כל השופרות כשרים', מכריחה אותנו להגדיר מהו בעצם 'שופר', כאשר ברור שלא ניתן לתקוע בכל דבר שמשמיע קול. מהמשנה עולה שישנם דברים שנחשבים ל'שופר', ולכן כשרים למצווה, אך שופר הפרה שהיה אמור להכלל בהם יוצא דופן ונחשב ל'קרן', ופסול. ואם כן, יש לברר מהו המכנה המשותף לכל השופרות.

⁵ יעויין בתוספות כו: ד"ה ושל יעל.

⁶ אמנם, דברי האגדה של ר' אבהו מראים לכאורה שהצורך בשופר של איל דווקא הוא מדאורייתא, שהרי הוא אומר 'אמר הקב"ה...!'. הרמב"ן מתמודד עם קושי זה, ומסביר שזהו רק מטבע לשון דרשני, ואין כאן באמת אמירה שמדאורייתא צריך דווקא שופר של איל.

⁷ רא"ש, ג', א בסוף הסימן; ראב"ד בהשגות על הלכות שופר א', א; מאירי כו..

הראשונים התייחסו לשאלה זו במסגרת הדיון על קרן הראם. הגמרא (כו.) אומרת שפסול קרן הפרה נלמד מהפסוק "בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו" (דברים ל"ג, יז). מפסוק זה נלמד כי קרן השור נקראת 'קרן' ולא 'שופר', ולכן היא פסולה. לכאורה, לפי דרשה זו אמורה להיפסל גם קרן הראם המוזכרת בפסוק, וממילא עולה השאלה מדוע המשנה לא מתייחסת לראם. תשובתו של הרמב"ן היא שקרן הראם פסולה מעיקרה, כיון שאינה שופר כלל, בעוד שקרן הפרה כן נחשבת כשופר, אלא שהיא פסולה מסיבה צדדית. הרמב"ן מגדיר מתי קרן תוגדר כשופר ומתי לא:

ולי נראה שאין בכלל השופרות אלא הקרניים החלולים שזכרותן ניטלת מהן, אבל קרני מקצת החיות שכולם עצם אחד אינם בלשון שופר אלא קרן שמם ואפילו קדח בהן פסולין לתקיעה, וקרני הראמים כך הן עשויין (כו:).

כלומר, לדעתו רק קרניים החלולות מטבען עשויות להחשב כשופר. בדרשתו לראש השנה⁸ הרמב"ן משתמש בנייתוח לשוני של המלה 'שופר' כדי להסביר זאת:

והנקלפים לאחר תקונם הם שופר, מגזרת 'ברוחו שמים שפרה' (איוב כ"ז, יג), שמתחן כאהל.

אם כן, לפי הרמב"ן משמעות המילה שופר היא כיסוי, כמו אוהל.⁹ בעזרת פירוש זה, הוא יוצר הבחנה ברורה בין שני סוגים של קרניים.

להבנת דבריו, ניתן להיעזר בחלוקה המדעית המקובלת כיום, לפיה החיות הטהורות מתחלקות לשתי משפחות: משפחת הפריים ומשפחת האייליים.¹⁰ לכל החיות השייכות למשפחת הפריים יש קרניים העשויות משתי שכבות, כך שכל קרן מורכבת ממעין קרן פנימית, ומציפוי חיצוני העשוי מחומר דמוי ציפורניים. במשפחה הזו נמנים בין היתר: העזים, הכבשים, והפריים. לעומת זאת, לבני משפחת האייליים יש קרניים מסועפות העשויות מעצם ומכוסות בעור.¹¹ הרמב"ן מסביר שרק הציפוי של קרני משפחת הפריים נחשב שופר, שכן הוא נטוי כאוהל על הקרן הפנימית. ואכן, לשיטתו אם קדח בקרן הפנימית והתקין אותה לשופר, אין זה שופר, וכדבריו בדרשתו: "שהזכרות לבדו פסול שאין שמו

⁸ יש לציין שבפירושו לאיוב הוא אינו מפרש כך את המלה 'שפרה'.

⁹ אולי זו המשמעות של המילה 'שפיר', במשמעות של השק העוטף את העובר בבטן אמו. נציין שהרשב"א, שהלך בעקבות הרמב"ן, הסביר שהמילה שופר קשורה למילה 'שפורת'.

¹⁰ חשוב לציין את ההבדל שבין 'איל' שהוא זכר הכבשים (השייך למשפחת הפריים), לבין ה'איל' בעל הקרניים המסועפות, שבמהירותו נתברך שבט נפתלי.

¹¹ הדברים לקוחים מתוך מאמרו של ד"ר משה רענן, 'שופר – בשופר של איל' שפורסם ב'פורטל הדף היומי', ויעוין <https://tinyurl.com/shofayl> להרחבה.

שופר". ה'זכרות' היא העצם הפנימית, לעומת ה'נקבות' שהיא הכיסוי החלול שמכסה את העצם.

לפי פירושו של הרמב"ן, השופר הוא כלי טבעי שיצירתו כמעט שאינה דורשת דבר מצד האדם: כל שיש לעשות הוא לחתוך אותו מהבהמה, להוציא ממנו את החלק הפנימי, ולקדוח חור בשביל הפיה. כל הפעולות הללו הן פעולות של סתירה מצד האדם, ולא של בניה.

3. שיטת התוספות: רק שופר כפוף כשר

לעומת הרמב"ן, תוספות סוברים שלדעת רבי לוי, שכמותו אנו פוסקים, שופר שאינו כפוף פסול:

לכך היה נראה לי מתוך זה, דאינו יוצא אלא בכפוף (כו: ד"ה ושל יעל).

הגמרא (כו: מסבירה מדוע בראש השנה ישנו צורך בשופר כפוף: "מר סבר: בראש השנה – כמה דכייף איניש דעתיה טפי מעלי"¹² לפי התוספות, רבי לוי הטוען שגם ביובל נדרש שופר כפוף, לומד זאת בגזרה שווה מראש השנה. מסתבר, שהתוספות יודו לשיטת הרמב"ן שהתקיעה בשופר של איל הינה מצווה מן המובחר, כפי שעולה מן הגמרא בפרק הראשון. התוספות אינם מתייחסים לקושיה שעולה על שיטתם מהמשנה הראשונה שהבאנו, הקובעת כי "כל השופרות כשרים". ניתן להציע לכך תירוץ שונים:

א. המשנה הראשונה מתייחסת למין השופר, וקובעת שרק שופר מקרן של פרה הינו פסול, ואילו השנייה – לצורתו הכפופה או הפשוטה.

ב. האמירה "כל השופרות כשרים" אינה מתייחסת לשופר של ראש השנה בלבד: אמנם הרמב"ן מניח שאמירה כוללנית זו מתייחסת לראש השנה, משום שהיא נמצאת במסכת ראש השנה; אך כפי שראינו, המשניות הבאות עוסקות גם ביובל ובתעניות, שגם בהם נדרשת תקיעה בשופר. לאור זאת ניתן להציע שאמירה זו באה כפתיחה לדיון בכל המצוות המצריכות שופר, וכוונת המשנה היא שכל שופר כשר לתקיעה כלשהי, מלבד שופר הפרה הפסול לכל התקיעות, משום שנקרא 'קרן'.

¹² בחלקו השני של המאמר ארחיב במשמעותה של סברה זו.

נוסיף, כי נראה שהתוספות חולקים על הרמב"ן גם בעצם הגדרת השופר: בעוד שלדעת הרמב"ן שופר הוא דווקא קרן החלולה מטבעה, לדעת התוספות כל קרן כפופה היא בכלל שופר, לרבות קרן שנקדחה בידי אדם.¹³ את התעלמותה של המשנה מקרן הראם, שהיוותה מקור לעמדת הרמב"ן, הסבירו התוספות ברמה הטכנית בלבד: המשנה התעלמה מקרן הראם משום שלא ניתן לעשות ממנה שופר ברמה המעשית; אך באופן עקרוני, גם קרן הראם נחשבת כשופר, על אף שאינה חלולה מטבעה, ואף היא, כשופר של פרה, פסולה רק מחמת שנקראה 'קרן':

חוץ משל פרה – הא דלא קתני נמי חוץ משל ראם... שמא אינם חלולים ואינם ראויים
לשופר (כו. ד"ה חוץ משל פרה).

סיכומו של דבר, לפי שיטת התוספות, רק שופר כפוף כשר לתקיעה בראש השנה, וזאת אף אם אינו חלול מטבעו.

4. שיטת הרמב"ם: רק שופר של איל כשר

הרמב"ם מצמצם את הגדרת השופר עוד יותר, ופוסל כל שופר (ואפילו כפוף) שאינו מקרן הכבש:

ושופר שתוקעין בו, בין בראש השנה בין ביובל – הוא קרן הכבשים הכפוף; וכל
השופרות חוץ מקרן הכבש, פסולין (שופר א', א).

את הקושי שעולה ממשנת "כל השופרות כשרים" יוכל הרמב"ם לתרץ כתוספות. אולם, בניגוד לתוספות, שהפסק שלהם מעוגן במובנם הפשוט של דברי רבי לוי, מקורו של הרמב"ם אינו ברור, ונבקש לבארו.

אמנם במבט ראשון, נדמה כי הרמב"ם שאב את פסקו מדברי רבי אבהו בפרק הראשון (טז.), הדורש שופר של איל לשם הזכרת עקדת יצחק. אך דומה כי קשה להתבסס על מקור זה, ממספר סיבות: ראשית, דברי רבי אבהו מובאים בהקשר אגדתי מובהק, וקשה לראותם כקובעים את עיקר הדין מדאורייתא, ויותר נראה שהם רק מתארים את המציאות שעמדה לפניו. שנית, בדברי הרמב"ם עצמו אין זכר לדרשה זו.¹⁴

¹³ הגדרה המאפיינת את השופר ככפוף מצויה בדברי רש"י בסוכה (לד). המסביר באופן הבא את ההבחנה הקיימת בין שופר לחצוצרה: "שיפורא – כפוף. חצוצרתא – פשוטה, ואינה של איל".

¹⁴ אך עיינו בלחם משנה (שופר א', א), המקשר את פסקו של הרמב"ם לדרשתו של רבי אבהו.

ניתן לטעון כי הרמב"ם הבין שדברי רבי לוי (כו:), ש"מצוה של ראש השנה ושל יום הכפורים בכפופין", אינם מתייחסים לכל שופר כפוף, אלא דווקא לשופר של איל. בהקשר זה יש לציין כי המשנה עצמה מתייחסת בדבריה למינו של השופר ("שופר של ראש השנה של יעל פשוט... ובתעניות בשל זכרים כפופין"). אולם, פשטות הסוגיה אינה מורה כן. הגמרא מסבירה שמחלוקתם של התנאים נעוצה בשאלה מהי הצורה העדיפה לשופר: "במאי קמיפלגי? מר סבר: בראש השנה – כמה דכיף איניש דעתיה טפי מעלי, וביום הכפורים – כמה דפשיט איניש דעתיה טפי מעלי. ומר סבר: בראש השנה כמה דפשיט איניש דעתיה טפי מעלי, ובתעניות כמה דכיף איניש דעתיה טפי מעלי". אם כן, נראה בפשטות כי המשנה מציינת את מיני השופרות השונים רק משום שרצתה להביא דוגמאות רווחות לשופרות כפופים ופשוטים. בנוסף, בדברי רבי לוי, שכמותו פוסק הרמב"ם, יש התייחסות רק לצורת השופר, ולא למינו.

אם כן, דרישת הרמב"ם לתקיעה בשופר של איל נראית כרחוקה מפשט הסוגיות, ויש למצוא מקור מבוסס יותר לשיטתו. ברצוני להציע¹⁵ כי הרמב"ם מסתמך על דברי רבי עקיבא המובאים בגמרא:

מאי משמע דהאי יובלא לישנא דדכרא [זכר הכבשים; א"ב] הוא? דתניא, אמר רבי עקיבא: כשהלכתי לערביא היו קורין לדכרא יובלא. (כו:).

בהנחה שדברי רבי עקיבא אינם אמורים על המלה 'יובל' באופן כללי במקרא, אלא דווקא בהקשר של מצוות היובל, הקרויה על שם השופר שהוא מצוות היום,¹⁶ נמצא בפשטות שהשופר היחיד הכשר ליובל הוא קרן האיל. הגמרא בסוף המסכת (לד.) מביאה גזרה שווה בין שופרו של יובל לבין השופר של ראש השנה, ומכך ניתן להסיק שגם בראש השנה נדרש שופר של איל. כך, בהמשך ההלכה הרמב"ם מביא את אותה הגזרה שווה, כלימוד לצורך בשופר בראש השנה:

¹⁵ הצעה זו מבוססת על פירוש הרב קאפח להלכות שופר לרמב"ם (א', א ס"ק ח).

¹⁶ הקביעה שהיובל נקרא על שם שופרו שנויה במחלוקת פרשני התורה. רש"י (ויקרא כ"ה, י) טוען כך, ואילו הרמב"ן חולק, ולדעתו היובל קרוי על שם חרות והדרור. ניתן לראות שהרמב"ן כאן הולך לשיטתו, ומסרב לקבל את האפשרות שרק שופר האיל יהיה כשר לתקיעה ביובל. לעומת זאת, רש"י שייטכן שסובר כרמב"ם (כפי שנראה מדבריו במסכת סוכה, שהובאו לעיל), מפרש ששנת היובל קרויה על שם האיל שממנו לוקחים את השופר למצווה.

ואף על פי שלא נתפרש בתורה תרועה בשופר בראש השנה, הרי הוא אומר ביובל
'והעברת שופר תרועה... תעבירו שופר'; ומפי השמועה למדו מה תרועת יובל בשופר,
אף תרועת ראש השנה בשופר.

נראה שמסיבה זו פירש הרמב"ם שדברי רבי לוי מתייחסים לשופר של איל כפוף, ולא לכל
שופר כפוף.¹⁷

לצד השאלה מהו השופר הכפוף שאליו מתייחס רבי לוי, מדברינו עולה הבדל משמעותי
נוסף בין הרמב"ם לבין התוספות: הן הרמב"ם והן תוספות פוסקים, בעקבות רבי לוי, שיש
להשוות בין השופר ביובל לשופר בראש השנה, נוכח קיומה של הגזרה השווה. אולם, את
מגמת ההשוואה הם מבינים באופן הפוך: בעוד שהרמב"ם לומד את הגדרת השופר בראש
השנה מכך שביובל נדרש שופר של איל, התוספות לומדים את הגדרת השופר ביובל מכך
שבראש השנה נדרש שופר כפוף.

נוסיף, כי מחלוקת הרמב"ם והתוספות מתבטאת גם בהבנת המשנה עצמה, וייתכן שאף
נובעת ממנה. עיון בשיטות התנאים במשנה מעלה כי שיטת תנא קמא אינה מפורשת כל
צרכה: אין בה התייחסות מפורשת לזהות שופר היובל, אלא רק לשופר של ראש השנה ושל
התעניות. זאת, בניגוד לרבי יהודה, המתייחס במפורש גם לשופר היובל. נראה, שבנקודה זו
חולקים הרמב"ם והתוספות: התוספות, בעקבות פירוש רש"י (שם), מבינים שתנא קמא
מתייחס לשופרו של יובל בסוף המשנה, באומרו: "שווה היובל לראש השנה לתקיעה
ולברכות":

שוה היובל לראש השנה לתקיעה – בפשוטין, ואף על גב דתקיעתו ביובל לא לתפלה
ולא לזכרון אלא לסימן שילוח עבדים והשמטת מכירת שדות, אפילו הכי כדראש השנה
בעי למעבדיה דגמרינן לה לגזרה שוה שביעי שביעי בפרק בתרא (לד.) (כו:).

במלים אחרות, כשם שבראש השנה תוקעים בשופר פשוט, כך גם ביובל.

לעומתם, הרמב"ם בפירושו למשנה מסביר אחרת את דברי תנא קמא המובאים בסופה:

בתקיעה, כלומר מנין התקיעות (ג', ד.).

¹⁷ אמנם, הטענה ששיטת הרמב"ם מבוססת על דברי ר' עקיבא איננה מפורשת בדברי הרמב"ם. אך
יש לציין כי עמדה זו מנוסחת בבהירות בדברי היראים (ת"ט): "צא ולמד במה תוקעין, תוקעין
בשופר של איל, דילפינן העברה [העברה] מיום הכפורים של יובל, כדתניא (כז) אמר ר' עקיבא
כשהלכתי לערביא היו קוראין לדיכרא יובלא".

לפי הרמב"ם, היגד זה אינו מתייחס לגדרי השופר, וממילא שאלת עמדתו של תנא קמא בשופר היובל נותרת פתוחה. לפי דברינו, נוכל להציע כי תנא קמא לא התייחס לזהות השופר ביובל משום שהיה לו פשוט שמדובר בשופר של איל. זאת, שכן שמו של היובל מורה על זהות שופרו. רבי יהודה, שכנראה מפרש אחרת את המילה 'יובל', נדרש להבהיר שלדידו השופר ביובל הוא שופר פשוט, ולמעשה שיטתו הפוכה משיטת תנא קמא. לפי זה, רבי לוי, שהינו אמורא, אינו מחדש שיטה שאין לה זכר במשנה ובדברי התנאים. רבי לוי מתבסס על שיטת תנא קמא, לפיה שופרו של יובל הינו שופר האיל, אלא שבעקבות ברייתא המובאת בשלהי המסכת (לד.) הוא לומד גזרה שווה מיובל לראש השנה.¹⁸

לסיכום, אלו הן הגישות המרכזיות שסקרנו:

- א. **שיטת הרמב"ן** – השופר הינו קרן החלולה מטבעה. כל שופר המקיים תנאי זה, ללא קשר לצורתו, כשר מדאורייתא.
- ב. **שיטת התוספות** – כל קרן כפופה נחשבת כשופר, בלי קשר לשאלה האם היא חלולה מטבעה או שנדרש עיבוד משמעותי.
- ג. **שיטת הרמב"ם** – רק קרן הכבש כשרה לשופר (וייתכן שרק בעודה כפופה), וזאת נלמד משופרו של יובל.

ב. ההיבט הרעיוני

בארבעה פרקים העולם נידון... בראש השנה כל באי העולם עוברין לפניו כבני מרון שנאמר 'היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם' (תהלים ל"ג, טו) (משנה א', ב).

חז"ל אומרים שראש השנה הוא יום דין כללי לכל העולם, ואך מתבקש שרעיון זה יתבטא במצווה המייחדת את היום, מצוות השופר. ברצוני להראות כיצד הדבר מושפע, בין היתר,

¹⁸ יש לציין, כי היחס בין דברי רבי לוי לבין המשנה פשוט יותר לפי הבנת התוספות. לדעתם, בין תנא קמא לבין רבי יהודה ישנן שתי מחלוקות: א. מהי צורת השופר הכשר לראש השנה. ב. האם יש לבצע גזרה שווה בין ראש השנה ליובל. שתי המחלוקות הללו אינן תלויות זו בזו, ורבי לוי יכול לפסוק בראשונה כרבי יהודה ובשנייה כתנא קמא. לפי הרמב"ם, רבי לוי מוסיף רכיב שאינו קיים כלל בשיטות התנאים במשנה – לימוד הגזרה השווה. אמנם אין כאן קושיה על הרמב"ם, שהרי הגזרה השווה הזו מובאת גם כן במקור תנאי, בברייתא. ועם זאת, יש כאן חריגה מדרכו של הרמב"ם, הנוטה לבסס את פסקיו על המשנה ככל שהדבר מתאפשר.

מהמחלוקות שראינו בנוגע לכשרות השופר.¹⁹ לצורך זאת, נעמוד על המשמעות הרעיונית של כל אחת מן השיטות שסקרנו לעיל.

1. תוספות: תפילה (קול האדם)

כאמור, תוספות מקבלים את דברי רבי יהודה לעיכובא, וסוברים כי יש צורך דווקא בשופר כפוף. הגמרא מסבירה את מהות הצורך בשופר כפוף:

מר סבר: בראש השנה – כמה דכייף איניש דעתיה טפי מעלי (כו:).

ברש"י ובתוספות על אתר מובאים דברי הגמרא בשינוי נוסח, ללא המילה "דעתיה".²⁰ כך כותב רש"י:

כמה דכייף איניש – בתפלתו, פניו כבושין לארץ, טפי עדיף, משום והיו עיני ולבי שם (מלכים א', ט), הלכך, בראש השנה דלתפלה, ולהזכיר עקדת יצחק בא – בעינן כפופין (שם).

לדעת רש"י, מטרת הכפיפות של השופר אינה השפעה על דעת האדם באופן רפלקטיבי, אלא ביטוי מצבו של התוקע בשעת התקיעה. רש"י מסביר מהי התנוחה הפיזית שבה האדם אמור להימצא בשעת התפילה – "פניו כבושין לארץ". בהמשך דבריו, גם את היתרון הקיים בתקיעה בשופר פשוט הוא מסביר על דרך צורת העמידה הפיזית בתפילה, "משום נשא לבנו אל כפים" (שם). לפי זה, התקיעה היא למעשה תפילה לה', כך שהשופר מהווה הרחבה לגופו של התוקע, ובפרט לפיו. משום כך, לא רק גופו של התוקע, אלא גם השופר עצמו, ככלי זעקה, צריכים להביע את היות האדם בתפילה.

הבנה זו מתאימה לתפילה, שכל הנראה רווחה בבית מדרשו של רש"י, לפיה המצווה בראש השנה היא לתקוע בשופר, ולא רק לשמוע. הדבר מתבטא בנוסח הברכה המופיע במחזור ויטרי (שמ"ח): "אשר קידשנו במצוותיו וצווננו על תקיעת שופר". כיוון זה משתלב גם בדברי רבי אבהו (טז.), המסביר את היתרון שיש בשופר של איל בכך שהוא מזכיר לקב"ה את עקדת

¹⁹ אמנם, יש לסייג את הדברים: מאמר זה עוסק בפן אחד בלבד של מצוות התקיעה בשופר, והוא סוג השופר הכשר לתקיעה. אין חולק כי שאלה זו אמורה להשפיע על הבנת משמעות התקיעה בראש השנה, אך ברור שתמונה שלמה יותר תתקבל רק בעקבות עיסוק בשני ההיבטים הנוספים של המצווה: א. האם היא לתקוע בשופר או לשמוע קול שופר. ב. מהו הקול שצריך להפיק מהשופר. בדבריי אגע מעט בנקודה הראשונה, ובאשר לקול התרועה, אותיר זאת בגדר 'זאידך זיל גמור'.

²⁰ ואכן, במספר משמעותי של עדי הנוסח המילה חסרה.

יצחק. מדבריו ברור שבתקיעת השופר אנו פונים אל ה', ומבקשים שידון אותנו לזכות.²¹ לפי כיוון זה, התקיעה בשופר אינה **מגדירה** את ראש השנה כיום דין, אלא מהווה **תגובה** לכך שמדובר ביום דין. העובדה שביום זה הקב"ה יושב על כסא הדין נתונה, ואין צורך לבטאה בעולם המעשה באמצעות השופר. השופר הינו כלי שבו אנו מגיבים לעובדה הזו, כנידונים, ומבקשים ומתחננים מה' שירחם עלינו בדין.

2. רמב"ם ורמב"ן: התגלות (קול ה')

כאשר הרמב"ן בדרשתו מסביר את מהות הצורך בשופר כפוף (הקיים, לדעתו, רק כמצווה מן המובחר), הוא מציג גישה שונה מזו של התוספות: בעי תנא כפוף, כדי שיכופו לכם בתשובה.

הרמב"ן נבדל מתוספות הן בדברו על תשובה ולא על תפילה, והן בדברו על כיפוף הלב ולא הגוף. כלומר, מטרת השופר היא לעורר את האדם לתשובה. הדברים רמוזים גם בדבריו של הרמב"ם בהלכות תשובה:²²

אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב, רמז יש בו: כלומר עוררו עוררו ישנים משינתכם, והקיצו נרדמים מתרדמתכם; וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה, וזכרו בוראכם
(ג', ד).

הבנה זו מתחזקת מן האופן בו הרמב"ם מגדיר את אופי המצווה. כידוע, הרמב"ם סבור שהמצווה היא לשמוע קול שופר ולא לתקוע בשופר – כך מדויק מהגדרתו את המצווה בריש הלכות שופר: "מצות עשה של תורה **לשמוע** תרועת השופר בראש השנה". הדברים מפורשים עוד יותר בתשובתו:

אלא המצוה היא השמיעה, לא התקיעה, ואין אנו תוקעין, אלא כדי לשמוע, כמו שהמצוה היא ישיבת הסוכה, לא עשייתה, ואין אנו עושין, אלא כדי לישב, ולכן נברך לישב ולא נברך לעשות, ונברך לשמוע קול שופר, ולא נברך על תקיעת שופר
(קמ"ב).²³

²¹ ואכן, מרש"י בסוכה (לד.) עולה שנקט כדברי רבי אבהו: "שיפורא – כפוף. חצוצרתא – פשוטה, ואינה של איל".

²² על כך יש להוסיף שבגרסת רבנו חננאל אנחנו מוצאים את המילה 'דעתיה' כפי שמופיע בגמרות שלנו, ושלא כגרסת רש"י. וכידוע, פעמים רבות ישנה קרבה בין פירושו לבין דעת הרמב"ם.

²³ לענ"ד גם הרמב"ן סובר שהמצווה היא השמיעה, אך אין כאן המקום להוכיח זאת.

ככלל, נראה כי לדעת הרמב"ם הסמליות שבשופר מכוונת **כלפי האדם** ולא כלפי הקב"ה, וממילא אין לומר שתקיעה בשופר היא תפילה. נדמה, שמטרת שמיעת השופר היא **הגדרת ראש השנה כיום דין**, לא רק מצדו של הקב"ה, אלא גם מצדנו שלנו.

ניתן להבין את הצורך במעשה האדם להפיכת ראש השנה ליום דין לאור הקשר הקיים בין הדין לבין המלכות. בתפילות ראש השנה ישנו עיסוק נרחב במלכותו של הקב"ה, המתבטאת, בראש ובראשונה, בברכת מלכויות שבתפילת מוסף, אך גם בשאר מרכיבי התפילה. הביטוי המשמעותי ביותר למלכות ה' הוא היותו דן את העולם, ובפרט בראש השנה – היום שבו נברא האדם ונכנס תחת מרותו של הקב"ה. בכל שנה, כשחוזרים לאותה נקודת בריאה שבה הקב"ה הפך כביכול למלך, מלכותו באה לידי ביטוי בכך שהוא דן את העולם.

ועדיין, "אין מלך בלא עם". אמנם, בפשטות הכוונה היא שכדי למלוך יש צורך בקיומו הפיזי של העם; אך במכילתא מבואר שלשם המלכות לא די בכך, ונדרשת גם הסכמת העם להיות כפוף למלך:

לא יהיה לך אלהים אחרים על פני. למה נאמר, לפי שנאמר אנכי ה' אלהיך. משל למלך
בשר ודם שנכנס למדינה, אמרו לו עבדיו, גזור עליהם גזרות. אמר להם לאו, כשיקבלו
את מלכותי, אגזור עליהם גזרות, שאם מלכותי לא יקבלו, גזרותי לא יקבלו. כך אמר
המקום לישראל, אנכי ה' אלהיך – לא יהיה אלהים אחרים. אמר להם, אני הוא, שקבלתם
מלכותי עליכם במצרים, אמרו לו, כן. וכשם שקבלתם מלכותי עליכם, קבלו גזרותי: לא
יהיה לך אלהים אחרים על פני (יתרו, ו').

מהמכילתא עולה, שהקב"ה מעוניין בקבלת מלכותו כתשתית לחקיקת חוקי התורה, וממילא כתשתית לדין שידון את עם ישראל במסגרת החוקים הללו.

בעקבות זאת, ברצוני לטעון שלפי הרמב"ם והרמב"ן קול השופר מייצג כביכול את קולו של הקב"ה בעצמו. בראש השנה אנחנו מצווים לשמוע את הקול הזה, ולהכיר בכך שהקב"ה נמצא בעולם, ושהוא מלכו ושופטו. מכיוון שאין לבוא אל המלך בלבוש שק', קול זה קורא לאדם, בדרך רמז, לזכור את בוראו ולחזור בתשובה.²⁴

²⁴ לכאורה, דברים אלו עומדים במתח עם דרשת רבי אבהו, שממנה עולה כי יסוד התקיעה בשופר הוא התפילה לה'. בשיטת הרמב"ן אין בכך קושי, שהרי הוא דורש שופר של איל רק למצווה מן המובחר, וממילא ניתן לומר שקיים בשופר רובד משני של תפילה. לעומת זאת, בשיטת הרמב"ם הדבר זוקק ביאור, שכן לדידו הצורך בשופר של איל מעכב. ניתן להציע שני הסברים לקושי זה: א. כפי שהערנו לעיל, דברי רבי אבהו אינם מוזכרים ברמב"ם, וייתכן שדחאם מהלכה. ב. ייתכן שהרמב"ם מפרש באופן אחר את דברי רבי אבהו. בחלק מועט מכתבי היד הגרסה בדברי רבי

אלא שצריך לברר, כיצד קול השופר יכול להזכיר לנו את קולו של ה'. נראה שבנקודה זו חולקים הרמב"ם והרמב"ן, והדבר מתבטא במחלוקתם בשאלה מהו השופר הכשר. אמנם כל אחד מהם רואה את קול השופר כמייצג את קולו של הקב"ה כביכול, אך הם חולקים בשאלה מהו הכלי שבו בוחר ה' להשמיע את קולו בבואו לדון את עם ישראל בתחילת כל שנה ושנה.

א. שיטת הרמב"ן: ההתגלות שבבריאה

כפי שראינו בדעת הרמב"ן, השופר במהותו הינו חפץ שכבר משעת בריאתו הרי הוא כמעט ומוכן לתקיעה, ויש צורך בעיבוד מינימלי בשביל להכשירו לכך. מכך יוצא שיש צורך מיוחד בשופר 'טבעי' עד כמה שהדבר ניתן.²⁵ לשופר הטבעי שתי תכונות שבעטיין נבחר להיות המייצג של קולו של הקב"ה עלי אדמות:

א. על דרך השלילה, השופר הוא לא יצירה אנושית: אמנם רבי עקיבא לימדנו שמעשי האדם גדולים,²⁶ אך בסופו של דבר מדובר במעשי האדם, שאינם יכולים לייצג את הקב"ה.

ב. על דרך החיוב, הטבע הוא יצירתו של הקב"ה באופן ישיר וללא תיווך: כך, בהסתכלות מסוימת ניתן לומר שהקב"ה הוא זה שיצר את השופר, כאשר פעולות החיתוך והשבירה חושפות את השופר הגלום כבר בבריאתו של הקב"ה. לפי זה, קולו של השופר מייצג את קול ה', המתגלה לעינינו דרך התעלומה שבבריאה ודרך הקיום הבסיסי של העולם.

אבהו היא "כדי שאזכיר לכם עקידת יצחק", ואת ביאור הדבר ניתן למצוא בדברי רס"ג המובאים באבודרהם (סדר תפלת ראש השנה), ומתייחסים לטעמי מצוות השופר: "והענין הששי להזכירנו עקידת יצחק שמסר נפשו לשמים וכן אנחנו נמסור נפשנו על קדושת שמו ויעלה זכרונו לפני לטובה".

²⁵ אציין, שבמאמרו של רה"י הרב משה ליכטנשטיין (עלון שבות בוגרים י"ט "ותיטב לה' משור פר' – שופר משופר משור פר"), הרב מתייחס בתחילת דבריו להבנה שמהות השופר היא הטבעיות, אך עיקר טענתו היא שהבנה זו אינה נכונה במסגרת שיטת הרמב"ן, ושלא כדבריי כאן. לטענתו, "לדעת הרמב"ן, השופר אינו מסמל את החזרה לטבע, אין בו ביטוי לרובד הקמאי, אלא אדרבה: הוא מבטא את המיוחד שבאדם, את שינויו של הטבע". הרב משה מסביר לאור זאת את עמדת הרמב"ן המעניקה חשיבות רבה להגדרת החפצא של השופר, ואינה מסתפקת בכשרות הקול היוצא ממנו. בקצרה, אעיר שלענין ד החשיבות שהרמב"ן מעניק לחפצא של השופר אינה פוגעת בטענה שזהו כלי טבעי, ובמיוחד לפי טענתי, שזהו כלי המשמש כביכול להשמעת קול ה' בעולם. אין בדברי ניסיון לחלוק באופן עקרוני על ההבנה המוצעת במאמר, אלא רק על ייחוסה לרמב"ן, ואכמ"ל.

²⁶ עיינו מדרש תנחומא (תזריע, ז').

ג. שיטת הרמב"ם: ההתגלות בהר סיני

ההסבר שהצענו לגישת הרמב"ן אינו מתאים לשיטת הרמב"ם המצריך שופר של איל: גם אם הצלחנו למצוא משמעות מיוחדת שיש לשופרות טבעיים, יהיה קשה למצוא משמעות לבחירת הכבש על פני מינים אחרים של בעלי חיים. לאור זאת, אציע שהכבש לא נבחר בשל ייחודיות מסוימת שמבטא מינו, אלא משום שהשופר המצוי בתקופת המקרא היה עשוי דווקא מקרן האיל. ייתכן כי הסיבות לכך הינן טכניות לחלוטין, כגון פשטות תהליך ההכנה, אך אין זה משנה לענייננו. הנקודה המשמעותית היא שמשתקף כאן רצון של התורה לשמר את תקיעת השופר כפי שהייתה בתקופת נתינתה, ויש להבין מדוע.

ייתכן שהתורה, בבחירתה בשופר הכבש, עשתה זאת מתוך רצון לשחזר את מעמד הר סיני, שאחד המרכיבים הדומיננטיים בו היה קול השופר, כמייצג את קולו של ה'.

וַיְהִי קוֹל הַשֹּׁפָר הוֹלֵךְ וְחֹזֵק מְאֹד, מִשָּׁה יְדַבֵּר וְהָאֱלֹהִים יַעֲנֶנּוּ בְקוֹל (שמות י"ט, ט).

קול שופר הכבש מחזיר אותנו חזרה אל נקודת הבריאה השנייה שהייתה בעולם: בריאת עם ישראל וכניסתו לברית במעמד הר סיני. אל ההתגלות הזו עלינו צריכים לחזור בכל פעם שאנו שומעים את קול השופר. נוסף, כי לדברינו התורה עצמה מכוונת לזכירת מעמד הר סיני בכנותה את ראש השנה "זכרון תרועה".

ולסיכום, נראה שבין לרמב"ם ובין לרמב"ן קול השופר מייצג את קולו של הקב"ה: לפי הרמב"ן זהו הקול המתגלה לנו מתוך הטבע, ולפי הרמב"ם מדובר בקול המתגלה לנו מתוך מעמד הר סיני. המצווה המוטלת עלינו בראש השנה היא לשמוע את קולו של ה', מתוך קול השופר, להכיר בנוכחותו בעולם ובמלכותו, ומתוך כך אף להגיע לתשובה.

ג. בין ראש השנה ליובל

לסיום, ברצוני להתייחס להשוואה שעולה בדברי הרמב"ם בין ראש השנה לבין היובל. בפשטות, קשה למצוא קשר בין שופר יום הדין לבין השופר משחרר העבדים של היובל. כדי להבין קישור זה, ננסה לעמוד על מהותו של היובל.²⁷

בפסוקי החתימה של פרשת בהר התורה מנמקת את שחרור העבדים בשנת היובל כך:

פִּילִי בְנֵי־שִׁרְאֵל עֲבָדִים עֲבָדִי הֵם אֲשֶׁר־הוֹצֵאתִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם (ויקרא כ"ה, נה).

²⁷ עיוין בדברי הרמב"ם בספר המצוות (עשה קל"ז), ובדברי הרב קאפח במהדורתו שם, בהערה 64.

שחרור העבדים ביובל אינו נובע מדאגה סוציאלית למעמדם, אלא מכך שישנו 'שטר' נוסף הקודם לשטר המכר של העבד, והוא הוצאת ישראל ממצרים להיות עבדים לה'. משמעות היותנו עבדים לה' היא שהוא השולט עלינו והוא מלכנו.

אם כן, העקרון שעומד בבסיס היובל יוסבר כך: בכל השנים שאינן יובל, עולם כמנהגו נוהג, על הבלדי המעמדות שבו, תוך התעלמות מסוימת מכך שעקרונית כולם שווים לפני ה'; כולנו עבדיו. בשנת היובל, בתקיעת השופר, אנו מכירים באופן גלוי ומפורש במלכותו של הקב"ה וממליכים אותו עלינו. מכיוון שכך, ממילא אין שום משמעות לשעבודים הקודמים, שהיה "לִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים... אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם". יוצא, שהשופר ביובל מבטא את המלכת הקב"ה, שהיא הבסיס לשחרור העבדים. יסוד ההמלכה משותף, אם כן, הן ליובל והן לראש השנה, ונראה כי הוא העומד בבסיס ההשוואה שעורך הרמב"ם בין שני המועדים.

אמנם, הסבר זה מעלה קושי מסוים: אם בשני המועדים הללו יש קול שופר שמבטא את נוכחותו של הקב"ה בעולם, מדוע רק ביובל יש לכך השלכה כה דרמטית, בדמות שחרור העבדים וחזרת השדות לבעליהם?

התשובה היא שאמנם שמיעת השופר בראש השנה מבטאת אף היא את המלכת הקב"ה, אך היא עושה זאת באופן שונה מאשר ביובל: הרמב"ם מבחין בין המצווה בראש השנה, שהיא לשמוע קול שופר, לבין המצווה ביובל, שהיא לתקוע בשופר.²⁸ בראש השנה, המצווה היא קבלת עול מלכותו של הקב"ה, אך זוהי קבלה פסיבית, בדמות שמיעת קולו של ה'. מלכות ה' איננה באה לידי ביטוי באופן מציאותי בראש השנה יותר מאשר בשאר הימים, אך אנו מצווים להכיר בכך שהמציאות הטבעית עצמה היא ביטוי של מלכות ה', ולקבלה. לעומת זאת, ביובל איננו מסתפקים בקבלת מלכותו, ובהכרה שהוא אדון הכל; אנו מצווים להמליך אותו עלינו בפועל, וכביכול להשמיע את קולו.²⁹ המלכה זו משפיעה באופן משמעותי על המציאות: אם אנו באמת ממליכים אותו, זה אומר שכל העולם שלו, כל האדמות שלו וכל בני האדם לו הם, "כי לי הארץ" ו"כי לי בני ישראל עבדים". ההמלכה בפועל מביאה להפקעת הבעלות על הקרקעות ועל העבדים.

²⁸ ניתן להיווכח בכך מניסוחו של הרמב"ם במניין המצוות הקצר (עשה קל"ז, ק"ע).

²⁹ ניתן היה לטעון כי מטרת התקיעה ביובל אינה השמעת קול ה', אלא המלכתו באמצעות תקיעה, בדומה לנהוג במקרא בעת המלכת מלכים (ראו למשל מל"א א', לב-לד). אולם, הצעה זו מבטאת הבדל מהותי שבין התקיעה ביובל לבין התקיעה בראש השנה, ואינה מסבירה את הגזרה השווה שקיימת בין התקיעות. לא נוכל לומר שגם בראש השנה התקיעה מהווה המלכת ה' באמצעות תקיעה, שכן אם כך מוקד המצווה צריך להיות במעשה התקיעה ולא בשמיעה, ואילו לדעת הרמב"ם והרמב"ן המצווה בראש השנה היא בשמיעה.

חתימה

דבי רבי ישמעאל תנא: וכפטיש יפצץ סלע, מה פטיש זה מתחלק לכמה ניצוצות – אף מקרא אחד יוצא לכמה טעמים (סנהדרין לד.).

אמר רבי אבא אמר שמואל: שלש שנים נחלקו בית שמאי ובית הלל, הללו אומרים הלכה כמותנו והללו אומרים הלכה כמותנו. יצאה בת קול ואמרה: אלו ואלו דברי אלהים חיים הן (עירובין יג.).

מצוות התקיעה בשופר מתפרשת בראשונים בכיוונים שונים, הן במישור ההלכתי והן במישור הרעיוני. את שזה פוסל זה מכשיר, ואת שזה מכשיר זה פוסל. אצל האחד קול השופר פונה למעלה ובוקע רקיעים, ואצל השני, חודר ויורד למעמקי נפשו של האדם. בפועל, תקיעת השופר ברוב קהילות ישראל, בשופר של איל, כוללת בתוכה את כל הדעות האפשריות. ובנוסף, המנהג לתקוע תקיעות רבות בשלבים שונים של התפילה מאפשר לנו גם לשמוע את קול ה' ולקבל על עצמנו את מלכותו, וגם לזעוק אליו דרך קול השופר, ולהזכיר לו את עקדת יצחק, שבזכותה ידון את עמו ועולמו ברחמים.